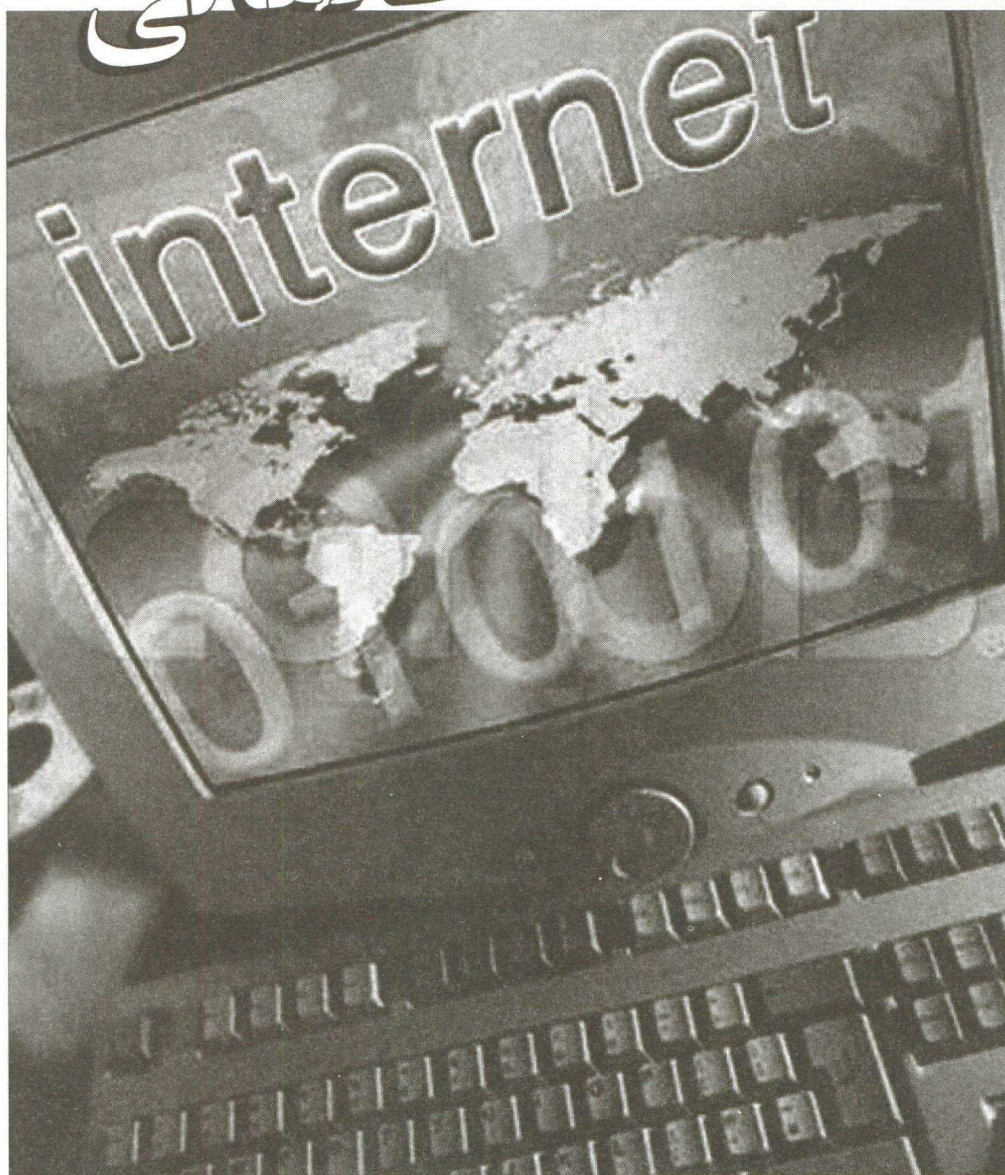

در عصر موسوم به «عصر اطلاعات» سرعت و میزان تولید اطلاعات به اندازه‌ای است که گفته می‌شود فقط در آمریکا روزانه شش تا هفت هزار مقاله علمی چاپ می‌شود و اطلاعات موجود در جهان در هر پنج سال و نیم به میزان دو برابر افزایش می‌یابد.^۱ اینترنت به عنوان بزرگ‌ترین مولود جامعه اطلاعاتی نقش چشمگیری در این روند رو به رشد داشته و دارد. بنابر تحقیقی که در سال ۲۰۰۲م انجام گرفته است، هر روز ۳/۷ میلیون صفحه وب به این شبکه جهانی افزوده می‌شود^۲ که به یقین امروزه این رقم بیش از ده میلیون می‌باشد.

در این نوشتار برآنیم تا نیم نگاهی به کارکردهای مختلف، و عمدتاً مثبت اینترنت و جایگاه جامعه ما در این شبکه داشته باشیم تا تصویر روشن‌تری از اینترنت برای خوانندگان محترم ترسیم شود.

ما و جامعه اطلاعاتی

جایگاه و ضرورت اینترنت

ممکن است سؤال آغازین عده‌ای این باشد که آیا اساساً استفاده از پدیده‌ها و وسایل ارتباط جمعی نوین به طور عام، و اینترنت به طور خاص، مطلوب است یا نه؟ به تعبیر دیگر، آیا فناوری برای بشر مفید است یا زیان‌بخش؟ اگر زیان‌بخش است، آیا ذاتاً چنین است یا ابزاری است که در ذات خود نه خوب است و نه بد؛ بلکه کاربردهای منفی آن بیشتر است؟

گاهی در پاسخ به این سؤال دو نوع برخورد افراطی و تفریطی دیده می‌شود؛ برخی چنان دل‌باخته و خودباخته می‌شوند که گویی این اوج کمال انسانی است و کسانی که از این وسایل و فناوری‌ها بهره‌مندند، کامل‌ترین انسان‌هایند. دسته دیگری هم با نگرشی تفریطی، به بهانه‌های مختلف از جمله اینکه از این وسایل استفاده‌های نادرست می‌شود آنها را تحریم کرده، می‌گویند چون کفار اینها را اختراع کرده‌اند یا از اینها استفاده‌های نامطلوبی در جهان می‌شود، پس باید از آنها بپرهیزیم؛ اما هر دوی این سخن‌ها نادرست است. وقتی که نعمت خداوندی به دست ما می‌رسد چه آن را کفار به دست ما بدهند و چه مؤمنان، وسیله‌ای برای آزمایش ماست. باید هر نعمتی را قدردانی و از آن در راه درست استفاده کرد؛ وسیله‌اش هر که باشد و هر چه باشد.

از آن طرف هم اگر فکر کنیم که فناوری‌های نوین، اوج کمال انسانی است و کسانی که چنین وسایلی را در اختیار دارند، کامل‌ترین انسان‌ها به شمار می‌روند نیز اشتباه است. نعمت‌های دنیا از اموال و فرزندان و نعمت‌های مادی گرفته تا هوش و استعداد و نعمت‌های غیرمادی، بسان شمشیر دو دم است؛ هم می‌شود از آن استفاده درست کرد و هم استفاده نادرست. حتی مقدس‌ترین علوم نیز از جهتی که مفاهیمی در ذهن، و قابل نقل و انتقال و تعلیم و تعلم است نیز کمال‌نهایی انسان نیست؛ بلکه کیفیت بهره‌برداری از آنها ملاک است؛ چه رسد به ابزار بی‌جان و اختراعاتی که خود بشر انجام داده و وسایلی که برای زندگی مادی‌اش فراهم کرده است. اینها نه نجس، پلید، دوراندختنی و طرد کردنی است و نه بسیار مقدس، مطلوب و پرستیدنی؛ بلکه وسایلی برای آزمایش است، منتها هر قدر این وسایل بیشتر باشد، هم امکان ترقی، صعود و عروج بیشتر است و هم امکان تنزل و سقوط. وقتی که وسایل کمتر باشد، هم عروج و صعود محدودتر است و هم سقوط و نزول. اگر انسان ترقی کند، در درجه محدودی ترقی می‌کند و اگر تنزل کند، تنزلش نیز محدود است؛ اما وقتی وسایلی

زیاد شد، اگر ترقی کند، خیلی ترقی کرده و اگر تنزل کند، تنزلش هم خیلی زیاد خواهد بود.^۴ تسهیلاتی که رایانه و اینترنت در ارتباط با تجارت، خدمت‌رسانی و خصوصاً در زمینه آموزش و تحقیقات در رشته‌های مختلف علوم حوزوی و دانشگاهی در اختیار کاربران آن قرار می‌دهد، قابل مقایسه با شیوه‌های سنتی نیست؛ به عنوان نمونه، امروزه با به وجود آمدن پایگاه‌های اینترنتی و نرم‌افزارهای تخصصی با قابلیت‌های ارزنده بسیار، به‌ویژه در زمینه علوم اسلامی مانند: نورالانوار و جامع التفاسیر در زمینه قرآن و تفسیر، جامع الاحادیث در زمینه کتب حدیثی شیعیه، موسوعه نهج‌البلاغه در مورد ترجمه‌ها و شروح نهج‌البلاغه و مجموعه کلمات امام علی(ع)، درایه النور در باب رجال، نورالفقاهه در فقه و کتابخانه اصول فقه در اصول فقه، مسیر تحقیق و حتی اجتهاد در علوم اسلامی بسیار هموارتر و آسان‌تر از گذشته شده است. همین‌طور با رجوع به دنیای مجازی اینترنت می‌توان از اطلاعات و منابع بی‌شمار آن استفاده کرد. در حال حاضر نیز ضرورت استفاده از اینترنت و خدمات آن برای همه جوامع خاصه مراکز و مؤسسات علمی و دانشگاه‌ها روشن شده است؛ برای مثال، در تحقیقی که در دانشگاه‌های آمریکا انجام شده است، نزدیک به ۷۳ درصد از دانشجویان اظهار کرده‌اند که استفاده آنها از اینترنت بیشتر از کتابخانه است. بیش از ۷۹ درصد از دانشجویان گفته‌اند که اینترنت بر اطلاعات علمی آنها تأثیر بسیار زیادی داشته است و نه دهم یعنی ۸۷ درصد دانشجویان بیان کرده‌اند که ارتباط آنها با اساتید از طریق پست الکترونیکی است.^۵

بدیهی است که استفاده از اینترنت پیامدهایی منفی هم در بر دارد؛ ولی این باعث نمی‌شود که آن را صرفاً تهدید به حساب آورده و از فرصت‌هایی که به وجود می‌آورد، استفاده نکرد. بنابراین، دو نکته در مورد فناوری اطلاعات و اینترنت در خور اهمیت است: اول آنکه فناوری و نسخه پیشرفته آن؛ یعنی اینترنت، ذاتاً مخرب نیست؛ بلکه ابزاری بیش نیست که می‌توان در آن محتوای مختلف گنجانده و به اعتبار این محتویات، متهم به خوب یا بد بودن ذاتی می‌شود. همچنان که بسیاری از متخصصان نیز تعبیر مشهور مک لوهان «رسانه همان پیام است» را یک بحث جنجالی قلمداد کرده و هدف وی را ایجاد «دیالوگ» دانسته‌اند که واقعاً هم با این نظریه‌هایش چنین دیالوگی ایجاد کرده است و هنوز هم این دیالوگ‌ها ادامه دارد. البته شکل و محتوا هر دو مهم است. تأثیر یک روزنامه بر خوانندگانش با تأثیر تلویزیون بر

بینندگانش فرق می‌کند. استفاده از اینترنت و تأثیر آن بر مخاطبانش نیز با سایر رسانه‌ها متفاوت است. منظور مک لوهان این بود که فناوری روی محتوا اثر می‌گذارد.^۶

دوم اینکه اینترنت به خودی خود نه صرفاً تهدید است و نه صرفاً فرصت؛ بلکه هم فرصت است و هم تهدید اما نکته مهم این است که با توجه به رشد وسیع اینترنت چنانچه از بعد فرصت آن غافل شویم، جنبه تهدیدش بیشتر و جدی‌تر خواهد شد. در حال حاضر، گسترش اینترنت و به‌خصوص وب به اندازه‌های سرسام‌آور است که گفته می‌شود تقریباً هر سه ماه یک بار حجم اطلاعات موجود در این شبکه دوچندان می‌شود. حال چنانچه این رشد فزاینده با توزیع اطلاعاتی وب در مناطق و کشورهای مختلف مقایسه شود، نتایج هشدار دهنده‌ای به دست می‌آید؛ زیرا بر اساس آمار موجود، آمریکا و کانادا ۶۳ درصد، اروپا ۴۲/۲ درصد و استرالیا، ژاپن و نیوزلند ۴/۶ درصد از رایانه‌های متصل به اینترنت را در اختیار دارند. بقیه کشورهای آسیایی و آفریقایی تنها ۹/۵ درصد از این رایانه‌ها را در خود جای داده‌اند. بررسی ویژگی‌های کاربران اینترنت نشان می‌دهد که تحصیلات و ثروت دو عامل مهم در میزان استفاده است. کاربران اینترنت بیشتر از طبقه متوسط بالا، جوان، تحصیل کرده، مرد و شهرنشین هستند. ۸۳ درصد کاربران اینترنت در آمریکا، ۶ درصد در اروپا، ۳ درصد در اقیانوسیه و ۸ درصد در بقیه قاره‌های دنیا قرار دارند.^۷

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، علی‌رغم توسعه غیر قابل کنترل وب، توزیع نابرابر و غیر عادلانه‌ای از لحاظ درصد حضور کشورها و فرهنگ‌های مختلف در وب مشاهده می‌شود. در صورتی که این روند ادامه پیدا کند و فعالیت‌های برخاسته از فرهنگ اصیل ما جایگاه شایسته‌ای در این میان پیدا نکنند، رفته رفته اینترنت از شکل یک ابزار عمومی درآمده و صرفاً به بلنگوی مغرب زمین در خواهد آمد. از این‌رو، حضور فعال و آگاهانه در اینترنت از نیازهای ضروری و غیر قابل انکار می‌نماید، تا با بهره‌گیری مطلوب از فرصت‌های موجود، امکان به حداقل رساندن آسیب‌ها و افزایش ترقی و پیشرفت هدفمند و در چارچوب فرهنگ اسلامی و ایرانی بیش از پیش مهیا گردد.

آنچه گذشت گویای این سخن است که اینترنت به خودی خود، نه تنها تهدید نیست؛ بلکه باید برای تهدید نبودن و کاستن آسیب‌های آن از فرصت‌های آن بهره‌جست و به عبارت دیگر، آن را بومی کرد و در خدمت فرهنگ و دانش جامعه اسلامی به

کار برد. حال سؤال مهم‌تر این است که چگونه باید اینترنت را بومی کرد؟ و چه ساختارها و پیش‌نیازهایی را می‌طلبد؟ پیش از اینکه به این پرسش اساسی پاسخ دهیم، ابتدا باید دورنمای نسبتاً روشنی از کارکردهای اینترنت و جایگاه ما در این شبکه داشته باشیم.

کارکردهای اینترنت

از جمله کارکردهای اینترنت می‌توان موارد ذیل را یادآور شد:

۱. تولید اطلاعات: در سایه وجود اینترنت و رایانه، علوم و گفتمان‌های جدیدی متولد شده و بر غنای علوم دیگر افزوده شده است. مباحثی در زمینه دولت‌ها و شهرهای الکترونیکی، سازمان‌ها و تشکیلات مجازی، بهره‌گیری از هوش مصنوعی در استنباط احکام فقهی و مانند این، نمونه‌هایی از این نظریات نوین‌اند.

۲. سازماندهی اطلاعات: پیش از اینترنت شاید حتی تصور هم نمی‌شد که به این وسعت و تنوع، اطلاعات و آراء در جهان وجود داشته باشد. بعد از اینترنت اغلب این ذخایر اطلاعاتی در محیط وب قرار گرفت و به طوری که بتواند به آسانی در دسترس کاربران باشد، سازماندهی شد. البته اینترنت همچنان دچار فقدان نظام استاندارد جهت طبقه‌بندی و سازماندهی اطلاعات می‌باشد که باعث بروز مشکلاتی در بازیابی بهینه اطلاعات می‌شود. در بحث از آسیب‌شناسی اینترنت به این موضوع خواهیم پرداخت.

۳. اطلاع‌رسانی منحصر به فرد: این خصیصه برجسته‌ترین کارکرد اینترنت است. نوع اطلاع‌رسانی در اینترنت با دیگر رسانه متفاوت است و همین مسئله آن را به جامع‌ترین و قدرتمندترین رسانه تبدیل کرده است. از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی آن است که برخلاف تلویزیون، رادیو، کتاب و روزنامه، در اینترنت هر فرد و کاربری می‌تواند هم پیام‌گیرنده و هم پیام‌فرستنده باشد؛ به دیگر سخن، اینترنت قادر است هر فرد را تبدیل به یک رسانه کند. این سخن بدین معناست که اینترنت جریان یک‌سویه اطلاعات را حذف کرده و جریان دوسویه اطلاعات را جایگزین آن نموده است. امروزه هر کسی می‌تواند با صرف هزینه‌ای اندک اقدام به راه‌اندازی پایگاه وب کرده و اطلاعات و دیدگاه‌های مورد نظر خویش را منتشر کند. همچنین با بروز پدیده وبلاگ^۱ در سال‌های اخیر و گسترش چشمگیر وبلاگ‌نویسی خصوصاً در ایران این مسئله بیش از پیش صادق‌تر خواهد بود. بنابر گزارشی در خرداد سال ۸۲

بیش از ۲۰ هزار وبلاگ فارسی در مقابل ۷ هزار پایگاه فارسی وجود دارد^۲ که البته این رقم در حال حاضر متفاوت است. وانگهی مخاطب اینترنت نیز بسیار بیشتر و وسیع‌تر از سایر رسانه‌هاست.

ویژگی دیگر اطلاع‌رسانی در اینترنت این است که مطالب و دیگر اطلاعات موجود در اینترنت نسبت به سایر رسانه‌ها جامع‌تر است. علاوه بر متن بسیاری از کتاب‌ها، مقالات چاپی و سایر منابع چندرسانه‌ای، بسیاری از مجله‌های اینترنتی وجود دارند که تنها از طریق وب قابل دسترس بوده و نسخه چاپی آنها وجود ندارد. افزون بر این، بسیاری از منابع مرجع مانند: فرهنگ‌ها، اطلس‌ها، راهنماهای گوناگون و سرگذشت‌نامه‌ها فقط در محیط وب منتشر می‌شوند.

۴. روزآمد بودن اطلاعات: ویژگی چهارم اطلاع‌رسانی اینترنتی، روزآمد شدن اطلاعات است که نسبت به سایر رسانه‌ها از سرعت بالاتری برخوردار است. امروزه، اطلاعات بسیاری از پایگاه‌های مهم و پر مراجعه در وب در فواصل زمانی کوتاه روزآمد می‌شود. این مسئله به‌خصوص در پایگاه‌های اخبار از

معتبر و مشهور و بیش از ۳۰۰۰ مقاله در موضوعات مختلف علوم اسلامی و علوم انسانی همراه با قابلیت جستجو قرار دارد. همچنین در پایگاه find articles، که یکی از قوی‌ترین موتورهای جستجوی تخصصی در زمینه مقالات به شمار می‌رود، متن کامل هزاران مقاله از بیش از ۷۰۰ نشریه معتبر بین‌المللی قابل جستجو و دسترسی است. اینترنت را می‌توان به تعبیر برخی «دنیای

● علی‌رغم توسعه غیر قابل کنترل وب، توزیع نابرابر و غیرعادلانه‌ای از لحاظ درصد حضور کشورها و فرهنگ‌های مختلف در وب مشاهده می‌شود. در صورتی که این روند ادامه پیدا کند و فعالیت‌های برخاسته از فرهنگ اصیل ما جایگاه شایسته‌ای در این میان پیدا نکند، رفته رفته اینترنت از شکل یک ابزار عمومی درآمده و صرفاً به بلندگوی مغرب زمین در خواهد آمد

شیشه‌ای^۳ نام نهاد. مرزهای جغرافیای و حتی فرهنگی در این دنیا درهم می‌شکند و فرو می‌ریزد و البته ره‌آورد چنین دنیایی پیامدها و عوارض تلخ و شیرینی است که از جمله آثار مثبت آن آسان کردن راه وصول به اطلاعات است. در مدت زمان اندک می‌توان به آن سوی مرزها نامه و پیام رد و بدل کرد؛

از جدیدترین کتب و مقالات ملی و فراملی استفاده کرد، بسیاری از هزینه‌های اضافی را به وسیله تجارت الکترونیکی حذف کرد و از مزایای آموزش از راه دور بهره جست و صدها کار دیگری که با نبود اینترنت نیاز به صرف زمان و هزینه بیشتری جهت انجام آنهاست.

اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است؛ به طوری که در موتورهای جستجوی تخصصی اخبار مانند: بخش جستجوی اخبار گوگل، آلتاویستا و آل د وب می‌توان دامنه زمانی جستجو را به اخبار منتشر شده به یک هفته، سه روز گذشته، یک روز گذشته و حتی یک ساعت گذشته محدود کرد.

۵. رایگان و سهل‌الوصول بودن: اکثر اطلاعات وب رایگان هستند. حتی برخی از کتاب‌ها، مجلات و مقالاتی را که برای تهیه نسخه چاپی آن باید پول داد، می‌توان در اینترنت به رایگان آنها را به دست آورد؛ برای مثال در پایگاه حوزة (www.hawzah.net) متن کامل بیش از هزار شماره مجله، بیش از ۱۰۰ جلد کتاب

جامعه ما و جامعه اطلاعاتی

با صرف نظر از اسرائیل، ایران اولین کشور خاور میانه بود که در سال ۱۹۹۳ به اینترنت پیوست و در سال ۱۹۹۴ دارای اینترنت دانشگاهی شد و این اقدام را بدون سرمایه و پشتیبانی فنی خارجیان و تنها با خرید پنجاه هزار دلار سخت افزار، چندین جلد خودآموز و سخت‌کوشی چند جوان ۲۵ ساله انجام داد. اما سرعت گسترش و ضریب نفوذ اینترنت در ایران نسبت به کشورهای منطقه

با افت و خیزهایی روبه‌رو بوده است.^{۱۱} بنا بر دیدگاه دکتر حسام‌الدین آشنا، در ایران بیشترین فعالیت در حوزه اطلاع‌رسانی الکترونیک را نه دانشگاه‌ها دارند و نه نشریات؛ بلکه بیشترین فعالیت را حوزه‌های علمیه داشته‌اند. بزرگ‌ترین سایت‌های ایران نه وابسته به دانشگاه‌ها است نه وابسته به مؤسسات دولتی و یا مطبوعاتی و هنری؛ بلکه وابسته به حوزه‌های علمیه است.^{۱۲} اگر حجم اطلاعات و نرم‌افزارها و برخی از پایگاه‌های متعلق به حوزه‌های علمیه را با حجم تولیدات مقایسه کنید، تفاوت عظیم آن را خواهید دید. اما در حوزه دانش‌های تجربی، به خاطر عقب ماندگی‌های علمی، در حوزه اینترنت هم دچار مشکلات جدی شده‌ایم. بنا بر گزارش دبیر مجمع ناشران الکترونیک ایران، بیش از ۲۵ درصد تولیدات نرم‌افزارهای رایانه‌ای کشور در زمینه‌های

علوم قرآنی و انسانی است و در این گزارش آمده است که هم‌اکنون ۱۲۰۰ محصول نرم‌افزاری چندرسانه‌ای در ایران تولید می‌شود که سهم علوم قرآنی و انسانی از این تعداد، ۳۵۰ محصول رایانه‌ای است. همچنین از بین ۹۰ شرکت فعال در تولید نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ۱۵ ناشر به طور اختصاصی نرم‌افزار علوم قرآنی تولید می‌کنند.^{۱۳}

ممکن است این سؤال به ذهن آید که چرا اینترنت در ایران رشد زیادی نداشته است. پاسخ به این سؤال مقاله جداگانه‌ای می‌طلبد تا علل و عوامل آن به طور دقیق و کارشناسی‌شده تبیین شود. اما در اینجا به همین نکته بسنده می‌کنیم که یکی از مشکلات اصلی در این باب آشنایی ناقص با اینترنت و اطلاع ناکافی از کارکردهای مختلف آن است. البته این آشنایی ناقص نیز ریشه در عوامل گوناگونی دارد که در یک نگاه کلان و ساختاری می‌توان آن را عدم اهتمام درخور، از سوی نهادهای و مراکز دولتی در آموزش کاربردهای اینترنت و نهادینه کردن استفاده بهینه از آن دانست. بیشتر بودن تعداد وبلاگ‌ها که معمولاً نویسندگان آنها افراد هستند تا سازمان‌ها، در مقابل پایگاه‌های وب و نبودن برنامه‌های آموزشی کافی در ارتباط با استفاده بهینه از اینترنت از سوی مراکز مختلف خاصه صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران نشانه این است که از سوی نهادهای و سازمان‌ها بخصوص مراکز دولتی اهمیت درخور به این مسئله داده نمی‌شود. در یک نگاه خردنگر می‌توان این نقیصه را معلول عدم تسلط کافی کاربران و دانش‌پژوهان بر زبان انگلیسی، به عنوان زبان مادری اینترنت دانست. بدیهی است که عوامل دیگری از جمله اقتضای یک جامعه سنتی و وضع اقتصادی اغلب کاربران، وجود محدودیت‌هایی در زمینه سرعت پهنای خطوط ارتباطی و مانند آن را می‌توان یادآور شد؛ لکن در نظر نگارنده دلیل عمده و اصلی همان بود که گذشت.

با این حال، احساس می‌شود که در آینده نزدیک اینترنت در ایران به یک رسانه کاملاً مؤثر در امور اجتماعی و فرهنگی و حتی سیاسی و اقتصادی تبدیل خواهد شد. همچنان که نشانه‌های این گسترش و نفوذ در انتخابات اخیر به‌ویژه در انتخابات هفتمین دوره مجلس شورای اسلامی نمایان شد. به علاوه، رشد چشمگیر و دو چندان شدن کاربران اینترنتی در ایران در عرض تنها یک سال که در حال حاضر بالغ بر ۴ میلیون کاربر اینترنتی در ایران تخمین زده می‌شود، گواه این مدعاست.

بومی سازی اینترنت

به سؤال اساسی خود برگردیم. گفتیم که ضرورت اقتضا دارد تا استفاده از اینترنت را بومی کنیم و این درست نیست که از این ابزار دست بکشیم و یا آن را از نو و مطابق با فرهنگ خویش ابداع کنیم؛ همچنان که بسیاری از ابزارها و فنون ارتباطی جدید نظیر: تلفن، تلویزیون و نوار کاست بومی نیستند؛ اما نحوه استفاده از آنها تا حدودی متفاوت با دیگر جوامع است.

در بومی‌سازی اینترنت کارهای زیادی می‌توان انجام داد که از بین آنها دو مورد حایز اهمیت بسیار است. اول، عرضه و انتشار اطلاعات مورد نیاز و مطابق با فرهنگ اسلامی، و دوم، تسهیل و راهنمایی در استفاده از اطلاعات دیگران. باید پایگاه‌ها و اطلاعاتی که از سوی جامعه ما، به‌خصوص از سوی نهادها و نه افراد، در اینترنت منتشر می‌شود، با فرهنگ اسلامی و ایرانی همخوانی داشته باشد. این حداقل کاری است که برای بومی‌سازی اینترنت می‌توان انجام داد. بدیهی است که اینترنت دارای دو بخش ساختار فنی و محتوا مهم این است که ما نیز در بخش محتوا بتوانیم در زمینه‌های گوناگون و برای مخاطبان مختلف حرفی برای گفتن داشته باشیم. در این خصوص مراکز و سازمان‌های مختلف دولتی و غیردولتی از چند سال پیش شروع به ایجاد و راه‌اندازی پایگاه‌های وب کرده‌اند و همان گونه که اشاره کردیم، وضعیت پایگاه‌های اسلامی در مقایسه با سایر پایگاه‌ها بهتر است؛ به عنوان مثال، در حال حاضر در پایگاه‌های اسلامی مختلفی امکان پرسش و پاسخ‌های هم‌زمان و غیر هم‌زمان، پایگاه‌های راهنما یا در اصطلاح شاهراه‌های اطلاعاتی جهت جستجو و مرور دیگر پایگاه‌های اسلامی مانند: «جستجوگر پایگاه‌های شیعی»^{۱۴} و «راهنمای پایگاه‌های اسلامی»^{۱۵} وجود دارد که هر روزه کاربران زیادی از آنها بازدید و استفاده می‌کنند. اما نباید از نظر دور داشت که علاوه بر همگونی محتوای این پایگاه‌ها با فرهنگ ما، باید به ارتباط و همکاری اینترنتی بین پایگاه‌ها نیز که امروزه بسیار سهل‌تر از گذشته است، اهتمام ورزید؛ کاری که تا به حال به نحو شایسته‌ای انجام نشده است و علی‌رغم برخورداری اغلب مراکز از پایگاه اینترنتی، معمولاً از پایگاه‌ها، اهداف و فعالیت‌های همدیگر ناآشنا بوده و در نتیجه، کارهای همسو و تکراری فراوان می‌شود. برای تسهیل در امر استفاده از اطلاعات و پایگاه‌های دیگران نیز فعالیت‌های مختلفی

باید انجام داد که مهم‌ترین آنها آموزش استفاده از اینترنت، ایجاد بسترهایی برای کاربردهای علمی از اینترنت مانند سیستم‌های آموزش از راه دور و مانند آن است. یکی دیگر از اقدامات اساسی در این زمینه مسئله دسترسی آزاد یا کنترل شده به اطلاعات است. در ماه‌های اخیر در این باب سخن بسیار گفته شده است که برخی به جنبه تهدید بودن اینترنت توجه بیشتری کرده و قائل به کنترل، و برخی نیز آن را بیشتر فرصت قلمداد کرده و معتقد به دسترسی آزاد و عدم کنترل بودند.

در اینجا مناسب است که چند الگوی ملی در برخورد با اینترنت را مرور کنیم:^{۱۶}

الف. الگوی آمریکایی

اینترنت در آمریکا نه به عنوان تهدید امنیتی؛ بلکه به عنوان بزرگ‌ترین فرصت ملی تلقی می‌شود. کاخ سفید در پنجم ژانویه ۲۰۰۰ بیانیه‌ای را تحت عنوان «استراتژی امنیت ملی در قرن جدید» منتشر کرد. در این بیانیه ضمن بر شمردن منافع حیاتی آمریکا، از اینترنت به عنوان مهم‌ترین ابزار دیپلماسی مردمی^{۱۷} نام برده شده است. از طرف دیگر، مراقبت الکترونیک بر حجم، جهت و محتوای ارتباطات مخابراتی و ماهواره‌ای در قالب اطلاعات سیگنال امنیت اطلاعات (INFOSEC)، بخش مهمی از وظایف آژانس امنیت ملی (NSA) را تشکیل می‌دهد. (WWW.NSA.gov)

ب. الگوی اسرائیلی

اسرائیل در فاصله سال ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۰ تبدیل به یک غول صنعت اینترنت شده است؛ در سطح داخلی اتخاذ سیاست‌های کلانی از قبیل: اختصاص ۳٪ از GDP کشور معادل ۹۰ میلیارد دلار به تحقیق و توسعه در زمینه فناوری پیشرفته، آموزش مهارت‌های پیشرفته رایانه‌ای در دوران سربازی و تداوم آموزش در دوران خدمت احتیاط را در برنامه خود داشته است.

ج. الگوی چینی

چین رسماً اعلام کرده است که به دنبال برقراری توازن میان جریان آزاد اطلاعات و صیانت از فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی خود می‌باشد. «پیتر بیپ» معاون شرکت دولتی اینترنت چین گفته است: «ما علاقه‌ای به قمار، پورنوگرافی و موارد حساسیت برانگیز سیاسی نداریم. ما حتی محتوای فیلترشده اینترنت را تنها و مهم‌ترین نیروی می‌دانیم که درهای چین را بر روی دنیا می‌گشاید و راه تغییرات اقتصادی را هموار می‌کند».

د. الگوی کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس

تقریباً در تمام کشورهای حاشیه خلیج فارس

کنترل قوی دولتی بر محتوا و توزیع اطلاعات وجود دارد. این کنترل‌ها به علل مذهبی، سیاسی و فشارهای داخلی صورت می‌گیرد. روش اصلی کنترل اطلاعات الکترونیک در این کشورها، انحصار مخابرات در شرکت‌های دولتی است. یکی از پیامدهای اصلی این کنترل دولتی، تأخیر در رسیدن اینترنت و کندی در همه‌گیر شدن آن در این کشورهاست. در کشورهای عربی منطقه خلیج فارس دولت و بخش دانشگاهی عامل گسترش اینترنت نبوده‌اند؛ در عوض تجارت آزاد و بازرگانان خارجی مقیم، بیشترین مشتاقان و کاربران اینترنت را تشکیل می‌دهند در واقع، هیچ شخص، سازمان و تجارت مدنی نمی‌تواند بدون اتکا به وب و اینترنت در رقابت جهانی برای دسترسی به منابع طبیعی و اقتصادی خلیج فارس به بقاء خود ادامه دهد. اقتصاد وابسته و ادغام منطقه در اقتصاد جهانی، اتصال به اینترنت را امری گریزناپذیر می‌سازد. بازار مصرف اینترنت در کشورهای عربی خلیج فارس اساساً تجاری است.

کشورهای خلیج فارس از نظر سیاست‌گذاری در مورد اینترنت روی یک طیف قرار دارند که یک طرف آن عراق و طرف دیگر آن یمن و قطر است. عراق تاکنون رسماً به اینترنت متصل نشده است و مودم‌های شخصی را ممنوع کرده است. از طرف دیگر، یمن و قطر با حذف هر گونه کنترلی بر روی اینترنت و سرمایه‌گذاری برای گسترش زیرساخت‌ها به منافع اینترنت بیشتر از خطرات آن بها داده‌اند.

کویت با برخورداری از سیستم مخابراتی کاملاً پیشرفته در سال ۱۹۹۴ ارائه خدمات عمومی اینترنت را آغاز کرد. وزارت مخابرات کویت امتیاز ISP را ابتدا به گلفنت و سپس به یک کمپانی دیگر واگذار کرد. گلفنت از طریق ماهواره به Sprint آمریکا متصل است. دانشجویان کویتی بدون هیچ‌گونه هزینه به اینترنت دسترسی دارند. عمان به واسطه جریان عقب ماندگی نسبی از دیگر کشورهای خلیج فارس، بازسازی سیستم مخابراتی را در اولویت‌های خود قرار داده است. قطر مدرن‌ترین شبکه مخابراتی منطقه را ایجاد کرده است و انحصار مخابرات دولتی توسط Q-tel اعمال می‌شود که تنها ISP کشور را دارا می‌باشد؛ ولی بررسی‌هایی به منظور خصوصی‌سازی - لکن به صورت غیر رقابتی - در حال انجام است و دولت در کنار اینترنت یک سیستم اطلاعاتی ژئوفیزیکی را با اهداف توسعه‌بخشی عمومی و خصوصی به سرعت توسعه داده است؛ ولی آموزش عالی و دانشگاه بهره‌چندانی از آن نبرده‌اند قطر تنها کشور حاشیه خلیج فارس است که خود

را منطقه فارغ از سانسور اطلاعات معرفی کرده و هیچ‌گونه کنترلی بر محتوای اینترنت اعمال نمی‌کند. تنها حساسیت دولت، مسئله پورنوگرافی است که با استفاده از فایروال تا حدی کنترل می‌شود.

امارات متحده عربی از سال ۱۹۹۵ ارزان‌قیمت‌ترین و نظارت شده‌ترین خدمات اینترنت منطقه را ارائه می‌کند و بیشترین کامپیوتر متصل به اینترنت را نسبت به جمعیت خود دارا می‌باشد. دولت، بخش تجاری و دانشگاه‌ها همه پشتیبان اینترنت هستند و از آن به خوبی بهره‌برداری می‌کنند. وزارت مخابرات با راه‌اندازی چند پراکسی سرور گران‌قیمت تمام تبادلات داده‌ها را فیلتر کرده و کنترل می‌کند. در عین حال، امارات شاهد بیشترین مباحثات افکار عمومی درباره خطرات استفاده از اینترنت بوده است.

عربستان سعودی بزرگ‌ترین و محافظه‌کارترین کشور منطقه است و خاندان حاکم بر سعودی نسبت به موارد غیر اخلاقی و فعالیت‌های تبعیدیان خارج‌نشین بسیار حساس هستند. هنوز اینترنت در سعودی توسعه چندانی پیدا نکرده است و دسترسی عمومی در اینترنت همگانی نشده است. اما برخی از بخش‌های دولتی، پزشکی و دانشگاهی از طریق یک اتصال ماهواره‌ای به آمریکا از خدمات اینترنت استفاده می‌کنند. سعودی گران‌ترین طرح مطالعاتی در مورد کاربردها و پیامدهای اینترنت را به مدت ۲ سال پی‌گیری کرد و در نتیجه، روش مدیریت کاملاً متمرکز برای ورود اینترنت به کشور و کنترل کل ورودی توسط یک فایروال ملی برای جلوگیری از دسترسی به محتوای نامناسب - از نظر دولت - پذیرفته شد.

چگونگی نظارت بر اینترنت

همان گونه که ملاحظه می‌شود مسئله فلیترینگ مختص به ایران نیست و بسیاری از کشورهای پیشرفته به نوعی از آن استفاده می‌کنند. از طرفی با توجه به این نکته که در حال حاضر، اطلاعات، تصاویر و فیلم‌های آلوده‌کننده فراوانی در اینترنت وجود دارد، ضروری می‌نماید که برای امنیت فرهنگی و اخلاقی جامعه، به خصوص نسل نوپا تمهیداتی اندیشیده شود؛ همچنان که بسیاری از دانشمندان این خطرات را یادآور شده‌اند. از سوی دیگر، استفاده از اینترنت علی‌رغم گسترش و توسعه دامنه علوم و قلمرو فرهنگ‌ها می‌تواند موجب ایراد خسارت و ضرر به حقوق خصوصی و عمومی شهروندان گردد و از این رو، لزوم اعمال نظارت بر آن بر هیچ کس پوشیده نیست؛ چرا که عقل سلیم بر وجود نظارت بر این مقوله مهم حکم می‌راند. اما آنچه امروزه از آن بحث می‌شود،

● در بومی سازی اینترنت کارهای زیادی می توان انجام داد که از بین آنها دو مورد حایز اهمیت بسیار است: اول، عرضه و انتشار اطلاعات مورد نیاز و مطابق با فرهنگ اسلامی در اینترنت، و دوم، تسهیل و راهنمایی در استفاده از اطلاعات دیگران

پردازان اجتماعی در مورد فناوری جدید اطلاع رسانی و تبعات آنها نظریه پردازی کنند و فعالان سیاسی نیز راهکارهایی برای استفاده از این فناوری‌ها و نحوه ارتقاء دگرگونی‌های سیاسی مترقی ارائه دهند. به علاوه، هر کدام از افراد جامعه نیز باید تعیین کنند در فضاهای ارتباطی جدید الکترونیک و متأثر از فناوری‌های جدید اطلاع رسانی، چگونه زندگی خواهند کرد یا چگونه می‌خواهند در برابر فناوری‌های جدید اطلاع رسانی و فضاهای ارتباطی الکترونیک جدید صف‌آرایی نمایند و اینکه نهایتاً در این صف‌آرایی، قدرتمند خواهند بود یا فاقد قدرت.»^{۱۰}

مقامات عمومی در قوای سه‌گانه سعی می‌نمایند تا با وضع قوانین، اجرای صحیح و برخورد قضایی با متخلفان بر استفاده از اینترنت اعمال نظارت داشته باشند. اگر چه این گونه نظارت عمومی در جای خود می‌تواند ضروری باشد، اما باید توجه نمود که اعمال محدودیت فراتر از چارچوب‌های مشخص و ضرورت‌های خاص منجر به واکنش‌های منفی و بروز ناهنجاری در اجتماع خواهد شد.^{۱۱} همان طور که برخی از طرح‌ها و برنامه‌های اجرا شده از سوی مراکز ارائه‌کننده خدمات اینترنتی و مخابرات در دوره اخیر تا حدود زیادی ناکام مانده است. از این رو، چاره کار در این است که «نظریه

چگونگی و ساز و کار این نوع نظارت می‌باشد که در این راستا، هم‌اکنون در بین صاحب‌نظران دو نظر غالب جهت استفاده صحیح از اینترنت وجود دارد:

۱. نظریه خود محدودیتی؛

۲. اعمال نظارت از طریق روش‌های قانون‌گذاری، اجرایی و قضایی.

شاید بتوان گفت که هر کدام از این دو نظریه اصلی می‌تواند به نظریه‌های فرعی دیگری منجر شود، اما آنچه محرز است همه آنها به این دو نظر فوق گرایش خواهند داشت. در قسم اول، کاربران براساس شرایط خاص خود سعی خواهند نمود تا با استفاده از روش‌هایی مانند فیلترگذاری و یا استفاده از رمز دسترسی به اطلاعات را در محدوده‌ای خاص امکان‌پذیر سازند و در واقع، یک نوع خودنظارتی عمل می‌شود. ولی این نکته را نباید از یاد برد که این روش‌ها می‌تواند از سوی هر دو گروه اعمال شده و به واقع نظریه‌ای است میان‌بر؛ چرا که در هر صورت می‌تواند مورد استفاده واقع شود.

مثلاً فیلترگذاری می‌تواند هم از سوی خود استفاده‌کنندگان و به عنوان یک خودمحدودیتی به کار رود و هم می‌تواند توسط مقامات دولتی و در مقام اعمال نظارت مورد استفاده واقع شود. بنابراین، فیلترگذاری ابزاری است برای اعمال محدودیت که هر دو طرف ممکن است به کار گیرند.

در روش دوم، کاربران دخالت کمتری در نوع و میزان استفاده از اینترنت داشته و عموماً

پی‌نوشت‌ها:

۱۰. تعبیر وبلاگ به «دنیای شیشه‌ای» را از جناب آقای امیرحسین پیرمادی به عاریت گرفته‌ام.
۱۱. حسام‌الدین آشنا: اینترنت و امنیت فرهنگی سیاسی؛ بررسی‌ها و راهبردهایی برای جمهوری اسلامی ایران، [Online], <http://iranwsis.org/BN35>, [accessed 14 April 2004].
۱۲. حمید ضیایی پرور: آسیب شناسی نسل اینترنت، [Online]. http://www.itiran.com/artic/show_user_archive.asp?des<8203&id<19 [Accessed 14 April 2004].
13. [Online]. http://www.farhanghonar.com/Archive/Farhang_19/Pages/Itc.htm. [Accessed 14 April 2004].
14. www.shiasearch.net
15. <http://rahnama.noornet.net>
۱۶. حسام‌الدین آشنا: اینترنت و امنیت فرهنگی سیاسی؛ بررسی‌ها و راهبردهایی برای جمهوری اسلامی ایران، [Online]. <http://iranwsis.org/Default.asp?C<IRAR&R <&I<35#BN35>. [Accessed 14 April 2004].
17. Public diplomacy
۱۸. عباسعلی کدخدایی: دسترسی آزاد به اطلاعات؛ موانع و ضرورتها، [Online]. <http://iranwsis.org/BN26>. [Accessed 14 April 2004].
۱۹. عباس محمدی اصل: جامعه در عصر اطلاعات، [Online]. <http://www.e-resaneh.com/Persian/farhangi/Archive/jameh%20dar%20asr%20etelaat.htm> [Accessed 14 April 2004].

1. Information Age
۲. مارک، سیندی گریب: اینترنت در خدمت آموزش، ترجمه محسن مبارکی و رضا فلاحتی، ص ۱۸.
3. Cyveillance. Sizing the Internet. [Online]. http://www.cyveillance.com/web/forms/reques_g_internet. [Accessed 17 August 2003].
۴. آیت الله مصباح یزدی: اینترنت، گسترش امکانات و مسؤولیتها» (با اندکی تغییر در عبارت) <http://www.mesbahyazdi.org/farsi/speeches/lectures/lectures1.htm>
5. Pew Internet Project. College Students and the Web. 15 September 2002. [Onli]. <http://www.pewinternet.org/reports/toc.asp?Report<73>. [Accessed 17 August 2002].
۶. یحیی کمالی پور، بومی کردن اینترنت، [Online]. <http://bashgah.net/Articles/bodya.asp?id <5651> [Accessed 14 April 2004].
۷. حسام‌الدین آشنا: اینترنت و امنیت فرهنگی سیاسی؛ بررسی‌ها و راهبردهایی برای جمهوری اسلامی ایران، [Online]. [Accessed 14 April <http://iranwsis.org/BN35> 4002].
8. weblog.
۹. حمید ضیایی پرور: وبلاگ‌ها دماسنج اجتماعی جامعه هستند،